

Vad är nytt i vår nya Bibel? — Sex och semitismer på modern svenska

Tryggve N.D. Mettinger, professor emeritus i Gamla testamentets exegetik.

Inledning

”Jag önskar att Du vore tusen mil härifrån!” Detta yttrande i en svensk 1800-talsöversättning av en engelsk kärleksroman lär av översättaren ha försetts med en snusförnuftig fotnot: ”Författaren avser här naturligtvis engelska mil.” Skillnader mellan grundspråk och målspråk handlade för Bibelkommissionen om betydligt svårare saker än mått, mynt och vikt. Och för att bemästra denna problematik, städslade man ett antal svenskstilister. Något dylikt har sällan skett i bibelöversättningarnas historia. Det är ett grepp vars resultat manar till efterföljd.

Vårt nya Gamla testamentet (i det följande GT) i Bibel 2000 är ett lagarbete, präglad av yppersta professionalitet hos både hebraister och stilister. Intet är lämnat åt slumpen. Vad jag här skall göra är att ta upp några av de problem man haft att brottas med, såväl grundspråksproblem som målspråksdito. Jag presenterar en impressionistisk samling av utvalda texter, ett florilegium, inte resultatet av en systematisk undersökning. Jag vill klart ha sagt att jag inte betraktar eventuella skillnader mellan original och översättning som rena misstag utan som resultat av prioriteringar, av medvetna val. Det är de valen, de strategierna, jag här vill ta fram och belysa. I en första artikel tar jag upp målspråksfrågorna och återkommer i en följande till grundspråksditen.

Många genrer

En allmän skillnad mellan bibelhebreisk och modern västerländsk litteratur är genrekonventionernas fasta grepp om den förra. Vår förmåga att avnjuta ett litterärt verk, vår litterära kompetens, är i icke ringa grad förmågan att igenkänna genren i ett verk. GT har ett mycket brett spektrum av genrer: krönika, lagtext, ordspråk, kärlekslyrik, släkttavla, hjältepos, dödsklagan, hymn, etc. I bibelöversättningen från 1917 (i det följande 1917) är emellertid originalets rika genrevariation i viss mån höljad i bibelsvenskans dimridåer. Just genom att överge bibelsvenskan till förmån för modernt idiomatiskt språk, har man lyckats bättre i genreåtergivningen. Fenomenet kan av utrymmesskäl inte här närmare illustreras. Två bibelböcker skall dock här särskilt nämnas: Psaltaren och Ordspråksboken. De nya versionerna av dessa har med rätta fått höga vitsord. Jag instämmer. I den sistnämnda boken

har översättarparet lyckats nå den litterära, gnomiska, koncentration som är så typisk för sentenslitteraturen: "Lat hand gör fattig man, flitig hand gör rik" (Ords 10:4). Nio ord, medan 1917 behövde fjorton för samma sak!

Olika språkssystem

Det förekommer nog aldrig i praktiken att två språk ligger långskepps på ett sådant sätt att man var som helst kan kliva ombord till det andra, som Karl Ragnar Gierow uttryckte saken. En källa till rika och intressanta komplikationer finns därför i skillnaderna mellan själva språkssystemen, det hebreiska och det svenska. Hebreiskan har utöver imperativen en annan verbform för önskan och uppmaning som grammatikerna betecknar som jussiv. I 1917 återgavs jussivformerna vanligtvis med svensk konjunktiv. Det heter sålunda: "Varde ljus" (1 Mos 1:3). Bibelkommissionen har noterat att konjunktiven i svenskan ligger på sotsängen och har valt att avstå från den. I stället översätter man: "Ljus, bli till!" Det förefaller adekvat visavi grundtexten men får på svenska en vag doft av Aladdins lampa.

Svårare blir det i den aronitiska välsignelsen. Här har man valt att använda vanlig svensk presens indikativ: "Herren välsignar dig och beskyddar dig. Herren låter sitt ansikte lysa mot dig och visar dig nåd. Herren vänder sitt ansikte till dig och ger dig sin fred" (4 Mos 6:24-26). Hebreiskan har här jussivformer som uttrycker önskan, jfr "Herren välsigne dig ..." (1917). Problemet med översättningen i Bibel 2000 är här att svensk indikativ närmast får s.k. performativ innebörd: "Härmed välsignar dig Herren ..." Jag vet att Bibelkommissionen är fullt medveten om problematiken. Men jag frågar mig likväl: Är konjunktiven så lungsiktig som man menar? Att nu förvägra den ett fortsatt livsrum ens i Välsignelsen är en åtgärd som påminner om aktiv dödshjälp.

Till saken hör att performativa satser i hebreiskan brukar uttryckas med en annan verbform, hebreisk "perfekt". Sådana ställen hade blivit klarare i Bibel 2000 om man skjutit in det idiomatiska svenska "härmed" i sådana fall och översatt "Jag ger er *härmed* alla fröbärande örter ..." (1 Mos 1:29) och "Herren smörjer dig *härmed* till furste ..." (1 Sam 10:1), för att nämna ett par fall.

Den nu alltså utrotningshotade konjunktiven tycks emellertid föra ett litet gerillakrig mot sina vedersakare. Den har, till läsarens häpnad och hugnad, bitit sig fast i Rut 2:4 där Boas hälsar skördefolket med "Herren vare med er!" och dessa svarar med "Herren välsigne dig!" Om inte detta skall tillskrivas Bibelkommissionens sviktande jaktlycka, blir översättningen av Välsignelsen oförklarlig.

En annan komplikation, mera av semantisk art, är de s.k. semitismerna eller, mera exakt, hebraismerna. Det handlar här om kulturspecifika ut-

tryck, hebreiska idiom där en ord-för-ordöversättning leder fel. En ordagrann översättning blir här ofta oacceptabel på målspråket; den blir dessutom vanligen inadekvat i förhållande till grundtexten.

Försvenskning

Bibel 2000 har med strikt konsekvens valt en försvenskning av hebraismerna. Där Jeremias fiender 1917 sade ”Ja kom, låt oss fälla honom med våra tungor”, där har Bibel 2000 kärnfullt och sakenligt ”Vi smutskastar honom” (Jer 18:18). Där Jeremia 1917 förbannar den man som ”sätter kött sig till arm” talar Bibel 2000 om en ”som stöder sig på mänsklig kraft” (Jer 17:5). Att ”böja sitt öra”, en övning som likaledes kan förefalla kräva speciella gymnastiska talanger, återges nu med ”lyda” (Jer 17:23).

På motsvarande sätt offerar man i Bibel 2000 ofta den speciella konkretion som det flitiga bruket av ord för kroppsdelar ibland ger åt det hebreiska originalet. Några exempel ur Ordspråksboken, kap. 10: ”de ogudaktigas mun” blir nu ”de ondas ord” (v. 6), ”den som har oförnuftiga läppar” blir ”den som pratar strunt” (v. 8). En annan hebraism har nyligen tagits fram i dagspressen, en hebraism som ord för ord betyder ”en som pissar på vägen”. Den återges nu kort och gott med ”manfolk” (2 Kung 9:8 etc.).

Jag anser att det är en riktig väg man valt, när nu ambitionen är att överflytta originalet till karakteristisk, idiomatisk, svenska. Samtidigt gör jag reflexionen att man vid översättning från exempelvis isländska ibland låter en och annan verbal jökelflyta in i den svenska texten för att ge lokalfärg. Ett par exempel där motsvarande kunde ha skett är följande:

I Bibel 2000 ber Job Herren låta honom vara medan han ”hämtar andan” (7:19). I grundtexten säger Job ”tills jag svalt mitt spott”. Det är väl ingalunda obegripligt på svenska? I Job 13:14 finns ett intressant problem av detta slag. I 1917 lyder stället:

Ja, huru det än går, vill jag fatta mitt kött mellan tänderna
och taga min själ i min hand.

Det hebreiska ordet *nefesh*, som vanligen betyder själ kan någon gång stå på ställen som talar om att vattnet stiger upp till *nefesh*, ställen som visar att ordet också kan betyda ”hals”, ”strupe” (Ps 69:2; Jona 2:6). Denna betydelse passar här. I babyloniskt rättsliv fanns en symbolisk gest vid edgång: man tog sig för halsen som ett tecken på att man satte sitt liv i pant. Sannolikt är det detta vi har på Jobsstället. Bibel 2000 har valt att återge denna sakliga betydelse och formulerar elegant men aningen blekare:

Jag tar en dödlig risk,
jag sätter mitt liv på spel.

Ett annat intressant fall, också det från rättslivets område, har tagits fram av den tyske forskaren Kurt Galling. Det handlar om tekniken vid egendoms-transaktioner. När fast egendom bytte ägare, utropades den nye ägarens namn över den. Detta utgjorde själva perfektionsriten varigenom transaktionen fullbordades. Saken finns sen som metafor i GT:s bildspråk om Gud, på ställen som talar om att Herrens namn utropats över templet eller över en profet. Dessa ställen är genomgående missförstådda i 1917 som talar om ”detta hus som är uppkallat efter mitt namn” medan Bibel 2000 korrekt har ”detta hus, som mitt namn är utropat över” (Jer 7:10 etc.). I andra fall, mera ”profana”, har Bibel 2000 valt att bara återge sakinnehållet. Ps 49:12 talar om rika människor som ”utropade sina namn över (ständigt nya) jordagods”; Bibel 2000 har här ”fast de haft jordagods i sin ägo”.

Översättarens val handlar på ställen som dessa om att antingen översätta mera ordagrant, litteralt, och då förklara saken i en not, eller att bara göra en saktolkning och avstå från grundtextens ibland färgstarka konkretion.

Tankens och känslans boning

Ibland är en hebraism inte omedelbart identifierbar som en sådan, därför att en ”ordagrann” översättning låter så begriplig på svenska. Ett sådant ställe lyder i Bibel 2000: ”Du har fångat mitt hjärta, min syster och brud” (Höga Visan 4:9). Formuleringen låter milt romantisk på svenska, men originalets temperatur är nog betydligt högre. Den saken synes mig framgå av följande: I svenskan tänker vi med hjärnan och känner med hjärtat. I hebreiskan är det hela flyttat ned ett steg: man tänker med hjärtat och känner med inälvorna. Job 34:10 talar sålunda om ”hjärtats män”, vilket i sak är ”förståndiga män” (så Bibel 2000). I en annan bibelbok heter det: ”Förstånd gav han dem ... och ett hjärta, så att de kunde tänka” (Syr 17:6). Jobsboken frågar sig ”om fånen kan få hjärta”, vilket sakenligt översätts: ”om fånen kan få förstånd” (Job 11:12). När den hebreiska texten på ett ställe talar om att vin och druvmust berövar folket dess hjärta, översätter Bibel 2000 helt riktigt: ”Vin och druvmust gör mitt folk från vettet” (Hos 4:11). Det är nog så vi skall förstå orden i Höga Visan om att ynglingen berövats sitt hjärta. Ynglingen menar alltså: ”Du driver mig från vettet!”

I många eller flertalet fall av hebraismer – jag har ingen statistik – har Bibelkommissionen valt att göra en idiomatisk översättning. Vinsten är given: man har på så sätt fått fram den sakliga innebörden. Men en förlust har man också fått vidkännas: originalets doft av Orientens basarer. Man måste helt enkelt välja, och jag har svårt för att anklaga Bibelkommissionen för det val den gjort. Men kanske kunde man ha varit lite mindre konsekvent?

Konkordanstroheten

I det här sammanhanget vill jag också ta upp en aspekt i modern litteraturvetenskap: intresset för det kontrapunktiska spelet mellan texter, för intertextualiteten. Esaias Tegner d.y., en av männen bakom 1917, försökte uppätta ”en bestämd, fast nomenklatur”, så att ”varje hebreiskt ord, då det återkommer i samma betydelse och sammanhang, också återgives med samma svenska ord”. Denna s.k. konkordansprincip är en del av bakgrunden till bibelsvenskan i 1917.

Konkordanstrohet förutsätter emellertid en parallellitet mellan de semantiska systemen som inte hör sinnevärlden till. Bibel 2000 har visligen avstått från konkordansövningar av den sorten. Den idiomatiska översättningens ideal har nödvändiggjort detta offer. Det innebär samtidigt att en litterat läsare som är intresserad av vissa bibeltexters intertextuella dialog kan ha glädje av 1917.

Hebraismerna är ju kulturspecifika. Det gäller också bildspråket. När ett språk kanske helt saknar ord för ”lamm”, kan det vara svårt att handskas med lammet som metafor i Bibeln. Själva bilden kanske behöver översättas. Så sker i eskimåiska översättningar som i stället för Guds lamm talar om Guds sälunge. Liknande radikala grepp har Bibelkommissionen inte behövt ta till. Man tycks ha valt, och detta helt riktigt enligt min mening, att inte ”idiomatisera” bildspråket. Men det händer att man gör en förtydligande omstrukturering. Ett elegant exempel på detta föreligger i Jeremia 15:19. Texten är en av Jeremias s.k. konfessioner, där profeten brottas med sitt gudomliga uppdrag och mottager gudomlig tillrättavisning. Stället har översatts:

Och om du frambär ädel metall utan slagg,
så skall du få tjäna mig såsom mun. (1917)

Om ditt tal är lödigt och utan slagg
skall du få bli min mun. (Bibel 2000)

Genom ”ditt tal” rycks sakleden in i metaforen, och läsaren får omedelbart de rätta associationerna.

Ett fall då man dock underskattat läsarna föreligger nog i 2 Mos 33:13. Här uppträder ”vägar” som metafor. Mose ber Gud att få se hans vägar. Detta friseras i Bibel 2000 till ”Om du sätter värde på mig så låt mig veta *dina planer*.” Guds ”planer” är en abstraktion i förhållande till metaforens konkreta bild och ger delvis andra associationer.

Textens tidrum

Kulturell färgning i en översättning är naturligtvis i viss mån ofrånkomlig. 1917 är färgad av sin tid, tillkommen som den är i det oscariska Sverige och det viktorianska Europa. En punkt där detta märks är i behandlingen av ställen som handlar om sex. Det finns åtskilligt av den varan i GT. Temat sex i GT har diskuterats av bl.a. den engelske semitisten Edward Ullendorff. Denne antyder stillsamt att översättarnas återgivningar ibland säger mer om deras föreställningar om vad vår Herre kan tänkas gilla än om originalets faktiska utsagor. Den kritiken drabbar knappast Bibelkommissionen. Följande ställen må jämföras med motsvarande i 1917:

På alla höga kulla
och under alla grönskande träd
skrevade du och horade. (Jer 2:20)

De är brunstiga, kåta hingstar,
de frustar efter andras hustrur. (Jer 5:8)

Hans pung är stinn av sin mjölk,
hans kropp har saven kvar. (Job 21:24)

1917 talar om flodhästens stolta svansföring och översätter ”Han bär sin svans så styv som en ceder” en formulering som torde vara svår att verifiera i den zoologiska verkligheten. Bibel 2000 översätter stället: ”Hans lem är mäktig som cedern” (Job 40:12).

Några ställen där jag trots allt tror att även Bibel 2000 är lite för vag är i återgivandet av det hebreiska verbet *letsacheq*. När Isak vistas hos kung Avimelek i Gerar, utger han sin hustru Rebecka för att vara hans syster. Men Avimelek får se Isak ”kärligt skämta med sin hustru Rebecka” (1917), respektive ”vänslas” (Bibel 2000; 1 Mos 26:8). En engelsk forskare antyder att det nog handlar om mer än så, närmare bestämt om utbytet av det han kallar för ”conjugal caresses”. Ordets förekomst i berättelsen om Josef och Potifars hustru tycks bekräfta denna tolkning. Här översätter Bibel 2000 med ”roa sig” (1 Mos 39:14; 17), vilket väl inte är fel men saknar något av originalets erotiska precision. 1917 har här ”locka till lättfärdighet”. På ett annat ställe refererar ordet till orgiastiska kultriter i samband med dansen kring guldkalven (2 Mos 32:6). De svenska översättningarna har här ”leka” (1917) resp. ”förlusta sig” (Bibel 2000). Båda är nog för vaga.

Nyöversättningen en skapelseakt

Bibel 2000 skiljer sig från alla tidigare bibelöversättningar jag känner till däri att erkända stilister arbetat tillsammans med hebraisterna för att åstad-

komma en fullödlig slutprodukt. När man läser Bibel 2000 erinrar man sig litteraturvetaren Christina Gullins synpunkter i hennes översättningsstudie över två svenska skönlitterära översättare, där hon hävdar översättarens betydelse som medskapare till en text. Översättning är en skapelseakt och en akt som i lyckade fall kan berika målspråket med ett nytt litterärt mästerverk. Vad Bertil Albrektson och hans arbetslag nu gett oss, är en bibelöversättning som vittnar om förstklassigt hebraistiskt arbete och om stilistiska insatser av hög lödighet, insatser som inte sällan når de litterära alptoppar som flera av de bibliska böckerna utgör i sin hebreiska version. Här två avslutande exempel som jag menar ger syn för detta påstående:

Dina sturska stormän är tjuvars kumpaner.
Alla älskar de mutor,
ständigt försöker de sko sig.
De för inte den faderlöses talan,
änkans sak tar de inte upp. (Jes 1:23)

Herre, lär mig inse att jag skall dö
och hur få mina tillmätta dagar är,
inse att jag är förgänglig.
En handfull dagar är allt du ger mig,
för dig är min livstid ett intet.
Bara en vindfläkt är människan,
som en skuggbild vandrar hon kring.
Bara en vindfläkt är skatterna hon hopar,
hon vet inte vems de en gång skall bli.
Herre, vad har jag då att hoppas på.
Mitt hopp står till dig. (Ps 39:5-8)

Att läsa vidare

- Galling, Kurt, "Die Ausrufung des Namens als Rechtsakt in Israel", *Theologische Literaturzeitung* 81 (1956) 65-70.
- Gullin, Christina, *Översättarens röst: En studie i den skönlitterära översättarens roll med utgångspunkt i översättningar av Else Lundgren och Caj Lundgren*, Lund 1998.
- Johnson, Bo "Den aronitiska välsignelsens innebörd", *Svensk exegetisk årsbok* 65 (2000) 87-92.
- Med andra ord. Texter om litterär översättning*, utg. av Lars Kleberg, Stockholm 1998.
- Ullendorff, Edward, "The bawdy Bible", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 42 (1979) 425-456